

31.5.2020

העסקים הערביים בצל משבר הקורונה

1. פתיח

הספרות הכלכלית המודרנית מדגישה כי העסקים הקטנים הם מנוע משמעותי לצמיחה כלכלית, בזכות גודלם, גמישותם והדינאמיות שלהם. בנוסף, הם בעלי יכולת צמיחה וקליטת עובדים גבוהה, במיוחד מקרב קבוצות מוחלשות כגון נשים וצעירים ומיעוטים אתניים.¹

חשיבותם הכלכלית של העסקים הקטנים בולטת בחברה הישראלית בכלל ועוד יותר בחברה הערבית בגלל שיעורם הגבוה יחסית של אלה מכלל העסקים הערבים בישראל. סקר של מנהל מחקר וכלכלה במשרד העבודה והרווחה משנת 2017 מציין כי בסביבות 10% מכלל העסקים בישראל הם בבעלות ערבית, כאשר 96% מתוכם מוגדרים כעסקים קטנים שמעסיקים כ- 67% מהמועסקים במגזר העסקי.² בהקשר זה חושב להוסיף שמחקרים רבים שנערכו בתחום העסקים בישראל, מצביעים על פערים גדולים באיתנות המשק הכלכלי הערבי למשקים אחרים במדינה ועל שורה של חסמים שמקשים על שרידותם ושגשוגם של עסקים בבעלות ערבית ובמיוחד הקטנים. מחקרים אלה מלמדים שעסקים קטנים בחברה הערבים סובלים, בין השאר, מבעיית נגישות למימון גם בתחילת דרכם וגם במהלך פעילותם העסקית, מחוסרים בידע ובמודעות של בעליהם הן בניהול הן בזכויות וחובות בעלי עסקים, ובעיות בתשתיות שמקשות על תפקודם אשר חלקן באחריות הממשלה וחלקן באחריות הרשות המקומית.³

לאור מציאות זו, חיזוק העסקים בחברה הערבית עשוי להניב תוצאות חיוביות הן לחברה הערבית – עלי ידי עליה ברמת החיים ושילובם של נשים וצעירים בתעסוקה, והן למשק הישראלי כולו – על ידי הגדלת היעילות, צמצום הפערים וחיזוק הלכידות החברתית.⁴

¹ חיטיב, מ', סלמון, ש' וקורת, ע'. (2016). עסקים קטנים במגזר הערבי: בחינה אמפירית השוואתית. מכון מילקן
² סקירות ומחקרים בנושא עסקים בבעלות ערבית, קידום התעסוקה בקרב האוכלוסייה הערבית ושילווה השוויוני בכלכלה הישראלית, משרד התמ"ת, מינהל מחקר וכלכלה.
³ חיטיב, מ', סלמון, ש' וקורת, ע'. (שם). מכון מילקן
⁴ חיטיב, מ', סלמון, ש' וקורת, ע'. מכון מילקן

משבר הקורונה והשלכותיו הכלכליות על המשק בכלל ועל עסקים בפרט הפך את הצורך בחיזוק העסקים הקטנים בחברה הערבית נחוץ מאי פעם. כך גם לגבי הצורך בהתאמת הכלים הממשלתיים לסיוע לעסקים למאפיינים הייחודיים של העסקים בחברה הערבית.

על רקע גיבוש תוכניות יציאה וחבילות סיוע כלכלי מצד הממשלה ליציאה מהמשבר וחזרה הדרגתית לשגרת החיים, גיבשנו במרכז "אינג'אז" מסמך מדיניות זה שבוחן את המציאות והאתגרים הניצבים בפני העסקים הערביים, השלכות המשבר על התושבים הערבים בכלל ומגזר העסקים בפרט, והפתרונות המוצעים ומידת התאמתם.

2. העסקים הקטנים בישראל בצל משבר הקורונה

עם פרוץ משבר הקורונה, למעט עסקים שהוגדרו כ-'חיוניים', מרבית העסקים נסגרו ונבלמה פעילותם העסקית בצורה טוטאלית. כתוצאה, רובם נקלע למצוקות אשראי ומימון (עסקית ופרטית כאחד) עקב ירידה בהכנסות בצד המשך חלק נכבד מההוצאות השוטפות של העסק. כך הלך והתחזק חשש ממשי לגבי שרידותם של עסקים רבים בצל המשבר. בנוסף, סגירת העסקים גרמה לפיטורי עובדים או הוצאתם לחופשה ללא תשלום, ובכך הביאה ולעליה משמעותית בשיעור דורשי העבודה.⁵

כלכלנים מעריכים שלפי ההשפעות הצפויות של המשבר, יחול גידול ניכר במספר העסקים שלא יישרדו את המשבר ויאלצו להיסגר בעקבותיו. ראוי לציין בהקשר זה שמדי שנה נסגרים בישראל בין 40 – 45 אלף עסקים וחברות. בשנת 2020 מספר זה צפוי להגיע לכ-70 אלף עסק, כך שבעקבות המשבר צפויים לקרוס בין 20-25 אלף בתי עסק.⁶ לסגירת העסקים מתלווה גל פיטורים ענק במשק, כאשר מאז תחילת המשבר באמצע מרץ ועד לסוף אפריל היו בישראל כ-1.1 מיליון דורשי עבודה.⁷

כאן המקום להדגיש כי מצבם של העסקים הקטנים הערביים קשה שבעתיים. משבר הקורונה חשף והציף את הפערים הגדולים הקיימים בחברה בישראל עוד מלפני המשבר, ובמיוחד את הפערים בין המשק הערבי ליהודי, ובין המרכז לפריפריה חברתית-כלכלית. מחקרים שבחנו את העסקים הקטנים בחברה הערבית

⁵ לפרטים נוספים ראה/ראי תוצאות סקר טלפוני שערך חדר החירום הערבי (2020)

⁶ עיתון **The Marker** מתאריך 22.4.2020 ב-BDI מעריכים: ב-2020 ייסגרו בישראל 65-70 אלף עסקים סיון קלינגבייל

⁷ נתוני שירותי התעסוקה (אפריל 2020)

מצאו כי אמנם העסקים הקטנים בשתי החברות, היהודית והערבית, סובלים מחסמים שונים וממכשולים בחיי העסק, אולם קיומם בולט יותר וגדול לאין שיעור בחברה הערבית,⁸ ביניהם חוסר נגישות לאשראי ולשווקים, היעדר אזורי תעשייה ומסחר, מגבלות באוריינות דיגיטלית ועוד כפי שיופרט בהמשך.

3. העסקים בחברה הערבית

כאמור, כ-96% מהעסקים בחברה הערבית הם עסקים קטנים הממוקמים ופועלים בתוך ריכוזי האוכלוסייה הערבית, כאשר הרוב המכריע מוגדרים כעסקים משפחתיים בהם מועסקים ההורים/הילדים ולעיתים גם הנכדים. משמע שכל פגיעה בעסקים אלה מהווה פגיעה רוחבית במשקי הבית הערבים.⁹

סקר המעסיקים בבעלות ערבים במגזר העסקי שנערך על ידי מינהל מחקר וכלכלה במשרד העבודה והרווחה¹⁰, מצא כי מרבית העסקים בבעלות ערבית התפלגו בין שתי קבוצות עיקריות, שה"כ מהעסקים 57% התפלגו בין ענף הבינוני (31%), ו' (26%) בענפי המסחר, ושאר העסקים התפלגו בענפים אחרים כאשר 10% מהם בענף התחבורה וכאלה עד 1% בענף מידע תקשורת ופיננסים.¹¹

עוד בדק הסקר את ההיבט של העסקת נשים בעסקים בבעלות ערבית, כאשר 62% מהעסקים דיווחו שהם אינם מעסיקים נשים, בעוד כ-16% בלבד מהמועסקים היו נשים, כאשר הרוב המכריע של הנשים (61%) הועסקו בענפי החינוך, הבריאות והרווחה.¹² על אף זאת, בשנים האחרונות אנו עדים למגמת עלייה בכל הקשור להעסקת נשים ערביות, כאשר להצלחת העסקים ושגשוגם תפקיד חשוב ומכריע במתן הזדמנויות בהעסקת נשים ושילובם בשוק התעסוקה.

בבחינת הצרכים של קידום עסקים ביישובים ערבים כפי שהוזכר לעיל, נמצא שאלה סובלים מכמה חסמים מרכזיים שמונעים מהם לשרוד ולהתפתח, כגון חוסר נגישות לאשראי ולשווקים, חוסרים בידע ניהולי, חוסר מודעות לכלים ממשלתיים שתכליתם עידוד עסקים, תחרות גבוהה על פלח שוק מצומצם שמביא לתחלופה תכופה של העסקים, בנוסף, העסקים הקטנים בחברה הערבית סובלים ביתר שאת מחסרים בתשתיות

⁸ ח'טיב, מ', סלמון, ש'. (2006) עסקים קטנים במגזר הערבי בחינה אמפירית השוואתית. מכון מילקן

⁹ פרח, ג'. (2020). התמודדות החברה הערבית עם משבר הקורונה. נצרת: ועדת המעקב העליונה.

¹⁰ סקר מיוחד בנושאי תעסוקה ונושאים נוספים בעסקים בבעלות ערבים, שנבנה על בסיס קובץ המעסיקים בבעלות ערבית של הביטוח הלאומי.

¹¹ הנדלס, ש'. (2017). מאפייני עסקים בבעלות ערבים. משרד הכלכלה

¹² הנדלס, ש'. (2017). מאפייני עסקים בבעלות ערבים. משרד הכלכלה

עסקיות תומכות פעילות עסקית המתבטאים במחסור באזורי תעשייה ושטחים מסחריים, דבר המגביל לאין שיעור התפתחות חיי העסקים והמסחר, ומונע מהם בין היתר קבלת אשראי אטרקטיבי ומענקים המיועדים לעסקים הממוקמים באזורים כאלה. ראוי לציין, כי מניתוח נתונים של הלמ"ס עולה כי רק כ- 3.6 אחוז מכלל השטחים המיועדים לתעשייה ולמלאכה נמצאים ביישובים הערבים לעומת 96.36% ביישובים יהודים, יחס של פי 26.13¹³. היעדר אזורים כאלה מחליש עוד יותר את הרשויות הערביות ומצמצם משמעותית את היקף ההכנסות העצמיות של הרשות בהיעדר הכנסה מארנונה עסקית. רק 29% מתקציבי הרשויות המקומיות הערביות מקורם בהכנסות העצמיות שלהן, לעומת 66% ברשויות המקומיות היהודיות.¹⁴

בשונה מרשתות גדולות וארציות, רוב העסקים ממוקמים ביישובים הערבים וקיים קושי בנגישות לשווקים גדולים ורחבים, ובכך הם משרתים קהל לקוחות מקומי בעל יכולת רכישה מצומצמת, דבר שמעיק על התפתחות העסקים בצל תחרות מקומית גדולה, ויכולת תחרות קטנה אל מול רשתות גדולות.

מנתוני סקר שערך המשרד לשוויון חברתי בחודש מאי 2020, עולה כי 16.75% בלבד מהעסקים הערביים ממוקמים באזורי תעשייה/תעסוקה וי 8.35% מהעסקים ממוקמים בקניונים (סגורים ופתוחים), כאשר 26.17% מהם ממוקמים בצירים מסחריים ו/או בשוק עירוני ביישוב, 3.6% בלבד ממוקמים במתחמי הי טק, 28.75% בבתי פרטיים ומשרדים.¹⁵

עסקים ערבים סובלים מפער דיגיטאלי וחוסר ידע כללי בכל הקשור לשימוש בפלטפורמות מקוונות לקידום השיווק העצמי, פער זה ללא ספק משפיע על היקף המכירות ועל היכולות של העסקים להמשיך להתפרנס בצל משברים, ועל ניהול הקשר מול הבנק והלקוח (תלוי בין היתר בתרבות הצריכה של הלקוח הערבי שמעדיף פניה פרונטאלית לרכישת מוצרים בבית העסק). נוסף לכך, תשתיות האינטרנט ביישובים הערביים נמצאות בפיגור בהשוואה ליישובים אחרים, ועל כן אינן מאפשרות קיום פעילות מסחרית ענפה. זאת מכיוון

¹³ מצגת מרכז אינג'אז ומרכז מסאוא, **אזורי תעשייה בחברה הערבית (2019)**.

¹⁴ מדיניות הממשלה כלפי האוכלוסייה הערבית במסגרת עבודת הרשויות המקומיות בחברה הערבית: דוח מחקר סופי מוגש למרכז השלטון המקומי. (2015)

¹⁵ תמונת מצב בתי עסק בבעלות ערבים בתקופת התפשטות נגיף הקורונה, המשרד לשוויון חברתי (מאי 2020)

ששתי הספקיות הגדולות של שירותי האינטרנט בחברה הערבית, בזק והוט, לא משקיעות בשדרוג ובפריסת תשתית רחבה.¹⁶

בשונה מהמגזר העסקי הארצי, העסקים הערביים סובלים מחוסר התארגנות וכמעט ולא מאוגדים דרך גופים מקצועיים אם זה מקומיים/אזוריים ו/או ארציים, שיכולים לייצג ולהציף את הדרישות והאתגרים הניצבים בפני עסקים אלו במיוחד בעתות משבר.

בנוסף לחסמים שנכ"ל, הרשויות המקומיות הערביות נתקלות בחסמים ארגוניים-פנימיים, כגון מחסור בתשתיות ארגוניות תומכות בפעילות עסקית-יזמית, מחלקות רישוי העסקים קטנות יחסית, ומחסור בכוח אדם ולכן הן מתקשות להתמודד עם האתגרים הרבים הקיימים בכל הקשור בטיפוח עסקים. עוד בולטים בהיעדרם יחידות ומחלקות לפיתוח-כלכלי העשויות לתמוך בפעילות עסקים ולזרז הקמת תשתיות כלכליות בשליטתן של הרשויות. כמו למשל, ההקמת וההפעלה של גופים כגון חברות כלכליות ומנהלות עסקים ואזורי תעשייה.¹⁷ תשתיות כאלה מסייעות לרשות בקידום פרויקטים כלכליים שיש להם השלכות חיוביות על היקף הפעילות הכלכלית ביישוב ועבור עסקים ויזמים בפרט. בשל המשאבים הדלים של הרשות המקומית בולטים החוסרים בתשתיות עירוניות כגון מחסור בהסדרי חנייה ושירותי תברואה וניקיון שאף הם משפיעים על העסקים.

נוסף לחסמים שזכרו לעיל, הרבה עסקים ערבים נקלעים לעיתים קרובות לקשיים כלכליים, ללא מענה אמת מצד הבנקים, שהיחס ביניהם התאפיין בחוסר אמון, מצד אחד העסקים הערבים מוגדרים ע"י הבנקים "עסקים בסיכון גבוהה", בטענה לקשיים בהחזר הלוואות, מחסור בהון עצמי ובעיקר מקושי בהעמדת ביטחונות "איכותיים" בעיני הבנק. היעדר מענה הולם לקבלת אשראי בדרכים לגליות ומקובלות, דוחק בבעלי העסקים לקבלת הלוואות בשוק האפור, הלוואות עם אחוזי עמלה גבוהים במיוחד, שמוביל לרוב בקשיים בהחזר אותם הלוואות מה שעלול להוביל להגברת תופעות הפשע והאלימות הגואה ממילא בחברה הערבית.

¹⁶ לחסרים ברשתות האינטרנט בחברה הערבית היו השלכות משמעותיות לרעה במהלך משבר הקורונה על הלמידה המקוונת של תלמידים כמו גם על המשך עבודה של עובדים רבים מהבית.

¹⁷ בליקוף, מ. ואגבאריה, ס. (2014) מגירעונות ותלות לאיזון והתפתות: מקורות ההכנסה של הרשויות המקומיות הערביות. מרכז אינג'אז ועמותת סיכוי.

למרות הפוטנציאל הכלכלי, העסקים הערבים הם יחסית חלשים ולא ניתן עד כה מענה לצרכיהם, וכדי לא להעמיק את הפגיעה בהם, נדרשת הממשלה להתאים את מדיניות הסיוע למאפיינים הייחודיים של העסקים בהחברה הערבית ולתרבות הצריכה שלה. זאת, לצד שילוב מומחים מהחברה הערבית בצוותים המקצועיים הדנים בגיבוש המדיניות ובכדי להבטיח התאמת הפתרונות לצרכי החברה ודרישותיה. כל זה חשוב בשגרה, ועל אחת כמה וכמה בעת גיבוש תוכנית יציאה ומדיניות לצמצום הפגיעה בעסקים שחלה בעת משבר הקורונה.

4. העסקים הערבים בצל משבר הקורונה – מגבלות וחסימים

כאמור, העסקים בחברה הערבית היו חלשים עוד מלפני משבר הקורונה. הצמצום בפעילות הכלכלית בעת המשבר החליש אותם עוד יותר והעמיק את הפערים הקיימים בהשוואה לעסקים במגזרים אחרים. לפי נתוני הלמ"ס כ- 67% מסה"כ המועסקים במגזר העסקי בחברה הערבית, מועסקים בעסקים קטנים¹⁸, מכאן כל פגיעה בפעילות העסקים מביאה לעלייה במספר המובטלים. לפי נתונים שפרסמו לשכות התעסוקה במרץ 2020 קרוב ל- 178,000 עובדים ערבים נפלטו משוק העבודה במהלך החודשים האחרונים, דהיינו בעת המשבר, ועפ"י הערכות כ- 40% יתקשו להשתלב בו חזרה¹⁹. כמו כן, כלכלנים מעריכים כי העסקים הערבים איבדו כ- 67% מהכנסתם לאותה תקופה, בדגש על צמצום של 48% בענף הבנייה בלבד, דבר המהווה אסון כלכלי לפועלים שנמנים על האוכלוסייה המוחלשת ביותר. משמעות הדבר העמקה של העוני בחברה הערבית, הרי מלפני המשבר קרוב ל- 48% מהמשפחות הערביות כבר נמצאות מתחת לקו-העוני²⁰.

במהלך משבר הקורונה, הממשלה הכריזה על תוכנית סיוע ממשלתית לעסקים קטנים ובינוניים, תחילה בהיקף תקציבי שעמד על 35 מיליארד שקל ובהמשך הוחלט על הוספת עוד 10 מיליארד (מתוכם 6 מיליארד לעידוד תעסוקה, ו' 4 מיליארד סיוע לעסקים הפועלים עם סיכון גבוה)²¹. כפי שיובהר בהמשך, חלקם הגדול של מרכיבי התוכנית והתנאים לקבלת סיוע שקבעה לא מותאמים לצרכי העסקים הערבים וייחודיותם, וקיימת סבירות גבוהה שחלקם הגדול לא יזכה לקבל תמיכה. להלן כלי הסיוע המרכזיים לעסקים ולעצמאיים, עליהם הכריזה הממשלה:

¹⁸ סקר המעסיקים בבעלות ערבית במגזר העסקי, המל"ל (2011)

¹⁹ דיווחים במדורים הכלכליים של רשות השידור הציבורית (מתאריך 13.5.2020)

²⁰ עיתון מעריב מתאריך 31.12.18, דוח העוני, יובל בגנו <https://www.maariv.co.il/news/israel/Article-677939>

²¹ אתר משרד האוצר, מאי 2020

- דחיית תשלומי מיסים בסה"כ 9 מיליארד ₪. דחיית תשלומים לצורך יצירת סיוע תזרימי. התשלומים שנדחו: מע"מ, ביטוח לאומי, חשמל, מים. בנוסף, החזר מקדמות מס הכנסה בגין החודשים ינואר-פברואר בסכום של 3 מיליארד ₪.
- הפחתה של 3 חודשים של ארנונה לעסקים (מרץ – מאי) / פטור בגובה 25% מהארנונה השנתית. 2.8 מיליארד ₪ (הרשויות הערביות שופו בהתחלה ב- 2% על הפסד ארנונה מעסקים בסכום של 52 מיליון)
- קרן הלוואות בערבות המדינה, 8 מיליארד ₪.
- מענק סיוע לעצמאיים, בעלי עסקים קטנים ובעלי שליטה בגובה 3.8 מיליארד ₪, מענק הסיוע הייעודי מורכב משתי פעימות – פעימה ראשונה עד 6,000 ₪ ופעימה שנייה עד 10,500 ₪.
- פורסם על הקמת קרנות השקעה משותפות לממשלה ולגופים מוסדיים המיועדים לטיפול באשראי חוץ בנקאי בסכום כולל של 4.5 מיליארד שקל.
- התאמות עסקים להנחיות משרד הבריאות, וסיוע משרד הכלכלה באמצעות מסלולי סיוע למסחר מקוון ועידוד תוכניות יצוא בסכום של 700 מיליון ₪.

התנאים של קבלת הסיוע לא מותאמים לעסקים הערביים, ואי ההתאמה נובעת משורה של חסמים מבניים עוד מלפני המשבר, כאשר המשבר רק העמיק והבלית יותר, והבולט בינם הוא קושי בגיוס אשראי והון. היחס בין הבנקים לעסקים הערבים תמיד התאפיין בחוסר אמון, כאשר הבנקים ראו בציבור זה כמקור ליצירת רווחים באמצעות עמלות ומוצרי אשראי יקרים, מבלי לספק פתרונות אשראי אמיתיים למגזר העסקי-יזמי בחברה הערבית. להלן התייחסות לכמה ממרכיבי התוכנית וחוסר התאמתם לעסקים בבעלות ערבים:

1. הלוואות מהקרן בערבות המדינה: בסקר שטח מדגמי שנערך מול משרדי רוי"ח ויועצים עסקיים שמלווים את בעלי העסקים לקבלת הלוואות בערבות מדינה על ידי הצוות הכלכלי של הוועד הערבי לחירום באפריל 2020, עלה כי חלק משמעותי מהבקשות להלוואה שהגישו עסקים ערבים נדחו. בבירור שערכה הוועדה התברר שהסיבה המרכזית לדחיית הבקשות הינה היסטוריית הגבלות ועיקולים על חשבון הבנק של העסק, שלא מאפשר לעסק שעליו הוטלו מגבלות ועיקולים מלקבל הלוואה. עוד עלה בבדיקה שחלק

אחר מהבקשות לא אושרו במלואן מבחינת הסכום. במלים אחרות, סכום ההלוואה שאושר ע"י הבנק אינו תואם את הסכום שהוגש בבקשה להלוואה, ולא מספק מענה תזרימי למצוקת העסק²². ממצאים דומים מאוד עלו גם בסקר שנערך ע"י המשרד לשוויון חברתי בין התאריכים 12-18/5/2020, ובו נדגמו 191 עסקים ב- 69 יישובים ערבים. בסקר עלה כי 52.35% מבעלי העסקים הגישו בקשות לקבלת הלוואה מהקרן בערבות המדינה. אבל, רק 49% מהבקשות שהגישו בעלי עסק ערביים אושרו: כ 30% קיבלו את מלוא הסכום שביקשו בעוד 19% קיבלו סכום חלקי מבקשתם²³. בקשותיהם של האחרים, כ- 51% מכלל המגישים, נדחו.

2. העמדת קריטריונים קשים לקבלת הלוואות בערבות המדינה: על אף שיפור התנאים והרחבת הזכאות לקבלת הלוואות מקרן ההלוואות בערבות מדינה, הקריטריונים עדיין נשארו קשוחים עבור עסקים ערבים, כאשר העמדת ביטחונות נותר תנאי מרכזי לקבלת הלוואה. עסקים ערבים נמצאים בסיווג בנקאי בעייתי ומוגדרים "עסקים בסיכון גבוהה" עם קשיים בהחזר הלוואות והתחייבויות לבנק. סיווג זה נובע בעיקר בשל הקושי בהעמדת בטחונות ודלות נכסים של בעלי עסקים לרבות נכסים "שוות ערך" בעיני הבנק. הדבר נובע מסיבות היסטוריות כגון צווי ירושה תלויים ונכסים לא מוסדרים ולא רשומים בטאבו. מצב זה מקשה על העסקים עוד יותר בתקופה המשבר ואחריו, ומותיר אותם ללא משענת בנקאית ומימונית.

3. מענקים לעצמאיים, בעלי עסקים ובעלי שליטה בתקופה הקורונה: על פי נתוני הסקר שקיים המשרד לשוויון חברתי, כ-42% מבעלי העסקים בבעלות ערבית הגישו באמצעות רשות המיסים בקשה לקבלת המענקים. בקשתם של 53.75% מבעלי העסקים לקבלת המענק בפעימה הראשונה נדחתה. בנוסף, בקשתם של 40% מבעלי העסקים אשר הגישו למענק בפעימה השנייה נדחתה. בפעימה הראשונה אושר מענק מלא לכ-7.5% בלבד מבעלי העסקים הערבים (סכום של 6,000 ₪) ובפעימה השנייה אושר מענק מלא רק לכ- 18.75% מבעלי העסקים אשר הגישו בקשה זו (סכום של 10,500 ₪)²⁴. בין הסיבות המרכזיות לאי הניצול המלא של המענקים כפי שניתן לראות בנתונים מעלה, נובע מחוסר ידע וניהול

²² הצוות הכלכלי – הוועד הערבי לחירום (אפריל 2020).

²³ תמונת מצב בתי עסק בבעלות ערבים בתקופת התפשטות נגיף הקורונה, המשרד לשוויון חברתי (מאי 2020)

²⁴ תמונת מצב בתי עסק בבעלות ערבים בתקופת התפשטות נגיף הקורונה, המשרד לשוויון חברתי (מאי 2020)

מצד בעלי העסקים, חוסר אוריינות דיגיטלית לצד ביורוקרטיה ומחסור בולט בהסברה בשפה נגישה לבעלי העסקים מהחברה הערבית.

4. אשראי חוץ בנקאי וקרנות השקעה: להתפשטות הקורונה השפעה גדולה על היקף המכירות בבית העסקי בכלל והערבים בפרט. בחודשים מרץ – מאי 2020, כ-59.5% מבתי העסק בחברה הערבית חוו ירידה במכירות של 50% ומעלה. עבור כ-31.5% מתוכם, הירידה הגיעה ליותר מ-75% במכירותיהם. הדבר הוביל לבעיית נזילות קשה עוד יותר בקרב בתי עסק ערבים, שממילא מסתמכים על תזרימים יומיים, כאשר כ-79% מבתי העסק נמצאים במצב קשה עד קשה מאוד בנושא זה בעוד כ-21% מבתי העסק מדווחים על צפי של סגירתו עקב המצב²⁵.

מצב זה מחייב בעלי עסקים לחפש מימון ואשראי, כאשר בימים רגילים יותר מ-68.5% מהעסקים הערבים משתמשים בכלי האשראי. כמחצית מבתי העסק משתמשים באשראי זה בגובה של 25-50% ממחזור התקציב השנתי של העסק, ורואים גידול של 6% בנטילת אשראי חוץ בנקאי²⁶. בהיעדר מערכת בנקאית מגבה, גובר הביקוש מצד העסקים לאשראי חוץ בנקאי, וחלק ניכר ממנו מגיע מהשוק האפור שגובה עמלות גבוהות מאוד שמחמירים שבעתיים את בעיית העסקים.

5. מסלולי סיוע למסחר מקוון ועידוד תוכניות יצוא: משרדי האוצר והכלכלה הודיעו על תוכנית סיוע לתעשייה ולעסקים קטנים ובינוניים בסך 700 מיליון שקל. חלק ניכר מהתקציב, כ-550 מיליון שקל יועבר לעסקים קטנים ובינוניים לשם השתתפות בעלות ביצוע התאמות בעסק עקב השפעות המשבר, כמו התאמות פיזיות, מעבר למסחר מקוון והטמעת ייצור מתקדם בתעשייה. שאר התקציב, כ-135 מיליון שקל, הוקצה לעידוד ביצוע השקעות בתעשייה היצרנית ועידוד הייצוא. עיקרי התוכנית, עסקים קטנים ובינוניים יקבלו מהמדינה 50% מהוצאות של עד 10,000 שקל שנועדו למעבר העסק למסחר מקוון, שילוח או התאמות פיזיות נדרשות לפי דרישות משרד הבריאות. כמו כן, עסקים אלה יקבלו מענקי סיוע להטמעת טכנולוגיות סליקה על מנת לקדם תשלומים מתקדמים. עוד הם יקבלו, מענקי סיוע לחיבור לתשתית אינטרנט מהירה בסיבים אופטיים, להטמעת ייצור מתקדם בתעשייה - בדגש על

²⁵ תמונת מצב בתי עסק בבעלות ערבים בתקופת התפשטות נגיף הקורונה, המשרד לשוויון חברתי (מאי 2020)

²⁶ תמונת מצב בתי עסק בבעלות ערבים בתקופת התפשטות נגיף הקורונה, המשרד לשוויון חברתי (מאי 2020)

השקעות במחשוב, סנסורים ורובוטיקה, שיקדמו את התעשייה לייצור מתקדם ויאפשרו עבודה יעילה בתקופת הקורונה²⁷.

מעיון בפרטי חבילת סיוע זו ניתן להבחין בקלות בחוסר ההתאמה של חלק ניכר מסעיפי התוכנית לדרישות העסקים הערבים, כגון המעבר למסחר מקוון והטמעת טכנולוגיות סליקה מתקדמות, כמו גם מענקי הסיוע המיועדים לחיבור לתשתית אינטרנט מהירה בסיבים אופטיים, כאשר היישובים הערבים נמצאות בפיגור והיעדר שדרוג של תשתית אינטרנט מתקדמות, לרבות היעדר פריסה של תשתית סיבים אופטיים (למעט שכונות בודדות בעיר נצרת).

5. סיכום והמלצות

נתונים רבים מצביעים שהעסקים הערביים היו הניזוקים הגדולים ממשבר הקורונה והשלכותיו הכלכליות. הסקר האחרון שערך המשרד לשוויון חברתי, שמתבסס על נתונים רשמיים ודיווחים של משרדי הממשלה, הראה שאנשי העסקים והעסקים הערביים כאחד, היו המושפעים ביותר ונחלו הפסדים גדולים במהלך חודשי המשבר, ובעקבותיו.

לתמיכה ועידוד העסקים חשיבות גדולה במיוחד בחברה הערבית, לרבות בתקופה קריטית של משבר תעסוקתי ומאמצים לשילוב אוכלוסיות רבות בשוק העבודה, ובזמן שמתמודדים עם אתגרים ומחסור בהזדמנויות עבודה. עידוד פיתוח כלכלי מקומי מהווה רוח גדול, הן לבעלי העסקים, והן לרשות המקומית, ובטח לדורשי ומחפשי העבודה.

בהמשך לסקירה שהצגנו לעיל בנוגע לעסקים הערבים בצל משבר הקורונה, יוצגו להלן ההמלצות שלנו, ויפורטו הפעולות שאנו סבורים שראוי שהממשלה והרשויות המקומיות יאמצו, בכדי לסייע לעסקים להתמודד עם המשבר והשלכותיו.

²⁷ עיתון The Marker מתאריך 27.5.2020, 700 מיליון שקל בלבד: התוכנית לסיוע לתעשייה ולעסקים קטנים ובינוניים, סיון קלינגבייל

1. פיננסי-תקציבי - תוכניות עליהם הכריזה הממשלה

הממשלה החליטה על כלי הסיוע למגזר העסקים בצורה כללית וגורפת, מבלי לבדוק את התאמתם לצרכים ולדרישות של העסקים הערבים, דבר שהגביל את מעבר הסיוע למגזר העסקים. לכן, המלצתנו בהקשר זה, כדלקמן:

א. קביעת תוכנית ריאלית לטיפול במשבר העסקים הערבים, עם קביעת יעדים מדידים וברורים, המותאמת לצורכי וייחודיות העסקים בחברה הערבית.

ב. שקיפות בפרסום נתונים באופן שותף לגבי מספר העסקים הערבים שהגישו בקשות להלוואות בערבות מדינה, מספר הזכאים ומספר הבקשות שנדחו, מסי' העצמאיים הרשומים לקבלת המענק דרך רשות המיסים, מספר הזכאים והמסורבים. זאת בכדי לאפשר אנליזה והסקת מסקנות, ובכדי להקל על פעילות הארגונים השונים לתמיכה בעסקים ועצמאיים בעת משבר.

ג. קביעת מסלול מותאם הלוואות לעסקים מהחברה הערבית בקרן הלוואות בערבות המדינה, תוך קביעת יעד ריאלי להגברת זכאויות, ע"י הורדת הסיכון הבנקאי באמצעות העלאת ערבות המדינה מ-15% ל-30% כמקובל בחלק ממדינות ה OECD, עם פריסה רחבה וריבית מותאמת לתנאי וכוח החזר.

ד. הרחבת דחיית תשלומי מיסים מוסדיים עד סוף השנה דצמבר 2020, בכדי להבטיח מרווח תזרימי לעסקים, ופטור מתשלומי ארנונה עסקית עד לחודש יולי 2020 מועד חזרה צפוי לשגרה עסקית מלאה, ובכפוף שיפוי הרשויות המקומיות עבור פטור מארנונה עסקית.²⁸

ה. קביעת מנגנון פיצוי לעסקים שהיקף פעילותם העסקית נבלם בצורה מלאה בחודשים מרץ – מאי (חודשי המשבר) לרבות מסעדות ועסקי תיירות. בנוסף, יצירת מנגנון סבסוד שכר עובדים שהוצאו לחל"ת לתקופה של עד 3 חודשים בהיקף של 50%.

²⁸ ראה מסמך אינג'אז: הרשות המקומיות הערביות בצל משבר הקורונה (2020).

2. כלים תומכי פעילות עסקית

- א. בנק ישראל, משרד האוצר, איגוד הבנקים בישראל: נדרשת הרחבת הפעילות העסקית של הבנקים בחברה הערבית, על ידי הסרת חסמים במתן אשראי ומלוות מותאמים לצורכי העסקים הערביים, והגברת האימון מצד הבנקים בפעילות עסקים ויזמים ערבים.
- ב. הגברת שיתוף הפעולה עם משרד הכלכלה על קביעת תוכנית לעידוד שילוב תעשיינים ותעשיות ערביות להגברת השותפות עם התאחדות התעשיינים, עידוד הייצוא באמצעות הידוק הקשר עם מכון הייצוא, רשות החדשנות.
- ג. השקעה בהון האנושי באמצעות פרויקטים להקניית כלים ומיומנויות של בעלי העסקים והעובדים. הכשרות מקוציות בתחומים כגון: ניהול פיננסי, מיצוי זכויות, ניהול משברים, אוריינות דיגיטלית וכדו'.
- ד. שילוב מומחים מהחברה הערבית בפורומים ובצוותי העבודה הציבוריים, הדנים בקביעת מדיניות ובהכנת תוכניות להתנעת הכלכלה בחברה הערבית.
- ה. הקצאת תקציבים ייעודיים להבטחת ההנגשה של כלל השירותים הממשלתיים בשפה הערבית, כולל תרגום של טפסים באיכות הולמת וברורה, שילוב נציגים ערבים בערכי ההסברה של כלל משרדי הממשלה.

3. רשותי-ארגוני, ופיתוח תשתיות תומכות פעילות עסקית

- א. תמיכה וסיוע תקציביים לרשויות לצורך הקמת מחלקות לפיתוח כלכלי ו/או חברות כלכליות מקומיות ומנהלות לקידום עסקים.
- ב. בניית פונקציה ניהולית ברשויות המקומיות שבין סמכויותיה פיתוח, הובלה וקידום העסקים. עוד מלפני המשבר, בלט הצורך בהקמת מחלקה שתאגם משאבים ותפקידים חיוניים קיימים, כגון שדרוג פעילות יחידות רישוי העסקים והפיכתה ליחידה פרו אקטיבית, לצד ממצה המשאבים, מקדמי עסקים, ויחידות פיתוח-כלכלי קיימות.
- ג. עם היציאה ההדרגתית מהמשבר, קיים צורך בהקמת מערך חירום שיספק מענה מקצועי לבעלי העסקים, בדומה למודל הפעילות שהמדינה והרשויות המקומיות סיפקו בסוגיות הבריאותיות למניעת התפשטות המגפה.

ד. נקיטת צעדים הסברתיים לצורך מניעת פניית בעלי עסקים לקבלת הלוואת בשוק האפור, כצעד מניעתי להגברת הפשיעה בחברה הערבית.